

Mellan historia och "biopolitik": Axel Brusewitz' statsvetenskapliga program 1905–23

AV GERT HORNWALL

Inledning. Arvet från S. J. Boëthius

Axel Brusewitz började sin vetenskapliga bana som historiker. Under åren omkring 1905 besökte han Harald Hjärnes licentiatseminarium och publicerade 1906 i *Historisk tidskrift* uppsatsen "Ur den nyare Napoleonlitteraturen". Han övergick emellertid senare till statskunskapen och blev 1909 licentiat i detta ämne.

År 1913 disputerade Brusewitz för filosofisk doktorsgrad på avhandlingen *Representationsfrågan vid 1809–10 års riksdag*. Som dess främsta vetenskapliga resultat framstod att han uppvisade tillkomsten av en radikal fraktion vid grundlagsriksdagens början. Han kunde därmed lösa det statsvetenskapliga problemet hur det konstitutionsutskott, som utarbetat förslaget till regeringsform, några månader senare kunde framlägga ett genomgripande radikalt reformprogram i representationsfrågan. Avhandlingen var en idéhistorisk studie av de radikala strömningarna och utarbetad med historisk metod. Efter disputationen förordnades Axel Brusewitz till docent i statskunskap vid Uppsala universitet.¹

Axel Brusewitz' idéhistoriska intresse hade grundlagts under studierna för Simon Johannes Boëthius. Denne som tidigare varit professor i historia vid Uppsala universitet hade 1902 kallats till skytteansk professor i vältalighet och statskunskap. I sin installationsföreläsning *Om ideologisk och empirisk forskning inom statsvetenskapen* analyserade han de empiriska och ideologiska forskningsmetoderna och kom till resultatet för de "historiskt-statsvetenskapliga disciplinerna" att båda bör finnas. Statsvetenskapen bör vara "verkligt empirisk – vara verklig erfarenhetskunskap", men den ideologiska forskningen är av stor betydelse och "studiet av de ideologiska statsteorierna är också för statsvetenskapen synnerligt fruktbart".² I sin undervisning som

professor i statskunskap lade han stor vikt vid grundläggande teoretiska problem och studiet av de politiska idéernas historia.³

Rudolf Kjellén skytteansk professor. Debatten om historisk metod

Sedan S. J. Boëthius pensionerats kallades år 1916 till hans efterträdare som skytteansk professor Rudolf Kjellén, professor i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola. Med denne blev en företrädare för den organiska statsuppfattningen innehavare av den skytteanska lärostolen.

Kjellén sammanfattade sin åskådning i verket *Stormakterna*, vars första upplaga utkom 1905, och i *Staten som livsform*, publicerad 1916. Han framlade där flera versioner av organismteorin, enligt vilken själva grunden är staten som en biologisk organism, kämpande för tillvaron i konkurrens med andra stater. Dess liv bör därför utforskas genom ett "biopolitiskt" studium, fördelat på fem grenar, avseende gränsförhållanden och morfologi, naturresurser, befolkningsutveckling och "folksjäl", sociala förhållanden samt författningspolitisk struktur.⁴

Kjellén framlade sitt forskningsprogram i installationsföreläsningen 1916. Han vände sig mot uppfattningen om staten som principiellt blott ett rättssubjekt och statskunskapens begränsning till en exklusiv författningskunskap. Statskunskapen måste också behandla statens egenskap av "social kraft". I förhållandet till andra stater uppträder den som makt. I dess väsen ingår både "rätts- och maktelement, både sedlighet och organisk drift". Staterna är som människorna "sinnligt-förnuftiga väsen". Kjellén utvecklade de fem aspekter, under vilka staten som företeelse borde studeras.⁵

Med särskild betoning betonade Kjellén "emancipationen från historien". Historien är bunden vid tidsperspektivet och har intresse för staterna en-

dast då de är "i rörelse". Statskunskapen åter har "sitt rumperspektiv i det närvarande och sin primärt deskriptiva metod".⁶ Programmet skulle, menade Kjellén, ses som en forskningsinriktning på längre sikt. Tillsvidare måste för lärareprogrammet gälla "en begränsningens lag", bestämd av hänsyn till universitetets tradition och kravet på kontinuitet i undervisningen. Formuleringen kunde tolkas som innehållande en udd mot docenterna i statskunskap Gunnar Rexius och Axel Brusewitz, båda skolade under Simon Johannes Boëthius.

Kjellén sekunderades av sin meningsfrände Hjalmar Haralds, som disputerat för Harald Hjärne men som tidigare samarbetat med Kjellén inom den göteborgska unghögern.⁷ Rexius hade år 1915 publicerat ett stort arbete *Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst och karaktär*. I en recension angrep Haralds den "historiska" riktning, som behärskat statskunskapen i Uppsala och som satt sin prägel också på Rexius' doktorsavhandling. Ännu skarpare blev Haralds' kritik av Brusewitz' avhandling, som förklarades vara "ett typiskt exempel på den författningshistoriska Kleinkunst, som ett ensidigt fasthållande vid historiskt-filologisk metod inom statsvetenskapen medför". Skildringen med historisk metod av det radikala programmet i representationsfrågan präglades – menade Haralds – av påtaglig valhänhet i fråga om de filosofiska idéerna.⁸

I ett genmäle bemötte Rexius utförligt Haralds' synpunkter. Metodiskt ansåg han sig vara i sin fulla rätt att använda övervägande historisk metod, då uppgiften gällt en författningshistorisk undersökning.⁹ Polemiken avslutades av Haralds, som i en efterföljande broschyr ytterligare påtalade "skyggheten" för filosofi och efterlyste den historiska metodens självbesinning.¹⁰

Studier öfver 1809 års författningskris. Motsättningar om idé- och författningshistoria inom statskunskap

Under åren närmast efter disputationen hade Axel Brusewitz ej möjlighet att i större utsträckning bedriva vetenskaplig forskning. Det för statskunskap avsedda docentstipendiet vid Uppsala universitet innehades av Rexius, och Brusewitz måste försörja sig och sin familj – han ingick 1916 äktenskap – med annan verksamhet. Vid Krigsskolan var han under en följd av år fast lärare i stats- och samhällslära. Brusewitz var också arkivman, han hade under studieåren regelbundet haft tjänst vid Landsarkivet i Uppsala. Under tjänstgöring i Riksarkivet sammanställde han nu

och publicerade 1916 *Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar*. En vetenskaplig recension vitsordade Brusewitz' ingående kännedom om materialet, som medfört ett utmärkt urval.¹¹

Brusewitz arbetade dock alltfört med de vetenskapliga problemen rörande grundlagsriksdagen, och 1917 publicerade han det arbete, som blivit hans mest kända men också mest omstridda, nämligen *Studier öfver 1809 års författningskris*. Gentemot den härskande konservativa uppfattningen att 1809 års regeringsform till såväl material som byggnad vore rent nationellt svensk – försvarad bl a av Kjellén – sökte Brusewitz uppvisa dess upphovsmäns påverkan av utländska tänkesätt och hävdade att dess balanssystem rönt tydlig inverkan av Montesquieus idéer.¹² Verket kunde betraktas som en fortsättning på avhandlingen. Den idéhistoriska framställningen var utarbetad med historisk metod och med källkritisk granskning av tillgängligt material. Det betydde inte endast en omvärdering av den härskande doktrinen om 1809 års grundlagsverk. Det innebar också indirekt ett försvar för den historiska metoden vid lösning av statsvetenskapliga forskningsproblem.

Då den efter Rudolf Kjellén lediga professuren i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola ledigförklarades 1916, anmälde sig Axel Brusewitz som sökande. Endast med tvekan hade han sökt för att få en kompetensförklaring, därtill uppmanad av S. J. Boëthius som förordat en offentlig prövning av hans vetenskapliga produktion.¹³ Brusewitz kompetensförklarades av Boëthius och Kjellén och placerades av dem i tredje förslagsrummet men inkompetensförklarades av den tredje sakkunnige C. A. Reuterskiöld.¹⁴ Av särskilt intresse är i detta sammanhang Kjelléns utlåtande.

Kjelléns omdömen om Brusewitz som vetenskapsman var synnerligen positiva. Dennes avhandling förklarades vara ett utmärkt arbete, "i vetenskaplig självständighet och logiskt skarpsinne" överlägset alla övriga i konkurrensen åberopade specimina. I sak vidhöll Kjellén emellertid sin tidigare uppfattning om "den nationella erfarenhetens primat". Vid den inbördes graderingen mellan de sökande hänvisade Kjellén till sin i annat sammanhang framförda uppfattning att statskunskapen var "uppenbart på glid från författningen och författningshistorien, där den förr legat, till statens lefvande realitet med där verkande krafter äfven af geografisk, demografisk,

ekonomisk och sociologisk natur". Om professuren gällt författningshistoria, skulle Brusewitz ha erhållit första rummet, under det han nu måste sättas sist av de sökande.¹⁵

Också vid bedömningen av Rexius i samma konkurrens gjorde Kjellén ett markerat principiellt uttalande. Han ansåg dennes produktion ha sin tyngdpunkt "på vetenskapens utkanter". "Dessa undersökningar af författningarnas och de politiska idéernas historiska utveckling hafva betydelse som förutsättning och träning till det rent statsvetenskapliga arbetet." Kjellén citerade sin egen formulering i ett tidigare sakkunnigutlåtande, som han nu ville upprepa.¹⁶

Brusewitz ansåg det väsentligt att Kjelléns uppfattning inte skulle stå oemotsagd. I ett långt brev till sin gamle lärare Simon Boëthius utvecklade han sin kritik av Kjelléns tänkande och hemställde att Boëthius ville belysa "den vetenskapliga likvärdigheten" av de olika linjerna inom statskunskapen.¹⁷ Boëthius tog också upp frågan. I en uppsats om tvåkammarreformen deklarerade han inledningsvis sin åsikt att sakkunnigutlåtanden i allmänhet inte borde diskuteras offentligt. Om däremot i dessa infogades principuttalanden av betydelse för utredningen av en vetenskaplig fråga, vore det inte endast befogat utan nödvändigt att objektivt granska sådana uttalanden. Boëthius ansåg analogin mellan stat och organism i viss utsträckning berättigad under förutsättning att den inte uppfattades som identitet. "Primärdelarna" i staten är människor, vilkas övertygelse och vilja får sitt uttryck i politiska idéer. Behandlingen av dessa är inte blott en träning för statskunskapen utan en självständig uppgift inom denna vetenskap. Boëthius konstaterade lätt ironiskt, att eftersom Kjellén ansåg statens liv innebära en organisk utveckling, måste kännedomen om författningens utveckling, dvs författningshistoria, anses som en central uppgift för statskunskapen.¹⁸

I brev till Boëthius gav Brusewitz uttryck för sin tacksamhet över att denne hävdade det historiska momentets betydelse. Kjelléns avvisande av "ett historiskt-genetiskt betraktelsesätt inom statsvetenskapen" kunde han inte förstå försåvitt disciplinen med framgång skulle kunna bevara rangen av vetenskap. Kjellén hade – ansåg Brusewitz – komprometterat vetenskapen genom sina prognoser och förklaringar på otillräckligt underlag. Ämnets studium i Uppsala höll enligt Brusewitz' mening på att komma "alldeles på sned".¹⁹ Motsättningen mellan Kjellén och Bru-

sewitz hade också kommit till klart uttryck i fråga om den senares undervisning som docent. Brusewitz hade föreslagit att han skulle meddela det äldre kollegiet i den svenska statsförfattningens historiska utveckling. Kjellén ansåg detta kunna vara till nytta för historikerna men ville inte "ute-stänga nationalekonomerna och geografer" genom att upptaga en sådan kurs bland examensförordningarna.²⁰ Brusewitz föreläste emellertid vårterminen 1917 över ämnet som "propedeutisk kurs".

Brusewitz om parlamentarismen. Recension och uppsatser i Forum. Ny vetenskaplig produktion

Våren 1918 övergick Axel Brusewitz till en helt ny ämneskrets med föreläsningsserien "parlamentariska strömningar i svenskt statsliv efter 1809". Med den Edénska koalitionsministärens tillkomst hösten 1917 hade parlamentarismen vunnit definitivt erkännande i svensk inrikespolitik. Händelsen gav Brusewitz anledning att ta upp ämnet i undervisningen, allra helst som han under den föregående tiden haft problemkomplexet aktuellt i anslutning till sitt arbete med Karl Staaffs postumt utgivna forskningsverk.

Under brytningsåren kring 1914 hade Axel Brusewitz med starkt politiskt engagemang tillhört den liberala sidan. Han var en av de Uppsalaakademiker som i samband med borggårdskrisen med en adress hyllade Karl Staaff för hans motstånd mot den personliga kungamakten. Då Staaff jordfästes på hösten 1915 var han en av de studenter som bar den avlidnes kista.²¹ Staaff hade under de senare åren av sitt liv bedrivit omfattande studier rörande Englands, Frankrikes, Förenta staternas och Schweiz' statsliv, och efter hans död utgavs hans manuskript i två delar med titel *Det demokratiska statskicket*. Brusewitz åtog sig att kontrollera sakuppgifter och citat och förvärvade därigenom ingående kännedom om Staaffs verk.²² I en lång recension i den liberala tidskriften *Forum* redovisade han sina intryck.²³

Brusewitz betonade inledningsvis att Staaff bemödat sig att för varje land upptäcka de väsentliga drag i dess politiska liv, som tillsammans bildade landets "författningstyp". Han hade visat det "inre sammanhanget" mellan dessa, den inbördes växelverkan mellan "de konstituerande faktorerna". Brusewitz uppehöll sig utförligt vid Staaffs framställning av parlamentarismens framväxt ur maktodelningsprincipen i den europeiska konstitutionalismens historia. I fråga om parlamenta-

rismens allmänna kännetecken framhöll Brusewitz Staaffs starka betonande av statschefens och ministärens inbördes ställning. Staaff lade stor vikt vid det ministeriella ansvaret, den som uppbar ansvaret borde också ha makten. Brusewitz hänvisade till Staaffs skrift *Det konstitutionella styrelsesättet* (1914), tillkommen i samband med dennes konflikt med den personliga kungamakten under borggårdskrisen. Ehuru den långa recensionen i allt väsentligt är refererande ger den otvetydigt uttryck för stark beundran för Staaffs verk och sympati för dennes grunduppfattning.

På hösten 1919 kastade sig Axel Brusewitz in i ett intensivt meningsutbyte om den svenska frihetstidsparlamentarismen.

Redan under sin studietid hade Brusewitz kunnat ta del av sin lärare S. J. Boëthius' undersökning om den frihetstida författningens karaktär. I jämförelse med C. G. Malmströms stora verk om frihetstiden, som uteslutande behandlat den politiska historien, innebar Boëthius' framställning en nyorientering genom att betona den sociala rekryteringen av ämbetsmän och dess betydelse för statsskicket. Hans slutomdöme blev att tidskedet trots påtagliga "lyten" dock medfört stora reformer.²⁴ Ludvig Stavenow byggde vidare på Boëthius' tankar men hade en mera negativ inställning till frihetstidens politik i sin bok om detta tidsskede, vars första upplaga utkom 1903.²⁵ År 1915 disputerade Fredrik Lagerroth på sin avhandling *Frihetstidens författning*. Frihetstiden framstod för honom som en stor tid med ett statsskick vilande på nationell grund och med förmåga att frambringa en originell parlamentarism. 1772 års statsvälvning ansåg han onödig, en flykt undan stora och viktiga uppgifter.²⁶ Lagerroths avhandling recenserades av Stavenow både berömmande och kritiskt.²⁷ Fortfarande hade Stavenow en negativ inställning till frihetstidens politiska liv. Regeringsmaktens svaghet utdömde dess statsskick. Stavenow medgav att parlamentarismen liksom i England kunde förenas med en stark och ledande regering. Den aktuella politiska utvecklingen i Sverige ansåg han dock snarare påminna om frihetstiden. Det var dock ännu oklart – menade Stavenow – om en ny parlamentarism skulle kunna ge landet den kraftfulla regeringsledning som frihetstiden saknade.²⁸

Stavenows skildring hade blivit normgivande för den gängse uppfattningen av frihetstiden. Men då den konservativa Svensk Tidskrift på försommaren 1919 anknöt till hans avvägda och nyanserade framställning skedde det i skarp pole-

misk ton. Den svenska parlamentarismen, sådan den tedde sig efter det demokratiska genombrottet, förklarades vara frihetstidens med alla dess lyten, främst den försvagade regeringsmakten. "Den är kött av frihetstidens kött och ben av dess ben, en gengångare av dess anda lika mycket som ett alster av stundens besvärligheter."²⁹

Artikeln uppkallade nu Axel Brusewitz till ett skarpt polemiskt inlägg.

I Forumartikeln "Frihetstiden som avskräckande exempel" angrep Brusewitz med ironisk sarkasm den konservativa förkärleken för personlig kungamakt. Den fundamentala likheten mellan frihetstidens och dagens svenska statsskick låg i att båda var demokratier. Brusewitz erkände att frihetstidens stora fel var regeringslösheten. Den byråkratiskt präglade ministären utan program och handlingskraft hade utmärkt också 1800-talets svenska statsliv. Mot dualismen hade vänstern från 1905 satt in parlamentarismen som sitt regeringsprogram. Den parlamentariska strömningens historia var ännu oskriven. Men dess innebörd var klar: "överbyggandet av klyftan mellan statsmakterna genom en fast ordnad samverkan under regeringens ledning". En kraftfull ministär, stödd på riksdagens förtroende, var målet för den svenska parlamentarismen.³⁰

Det fanns i dagens läge också en yttre anledning för Brusewitz att så starkt betona parlamentarismens syftning till en kraftfull regeringsledning. Under sommaren 1919 hade en kritisk inställning mot den Edénska koalitionsministären blivit märkbar. Vissa grupper inom de båda regeringspartierna visade alltmera påtaglig ovilja mot fortsatt regeringssamverkan. Underlaget för den första parlamentariska ministären började svikta.³¹

Brusewitz' artikel gav omedelbart eko i dagspressen. I ledande artiklar tog Svenska Dagbladet upp hans "betraktelser". Angreppet på konservativ åskådning förmodades bero på en känsla av att marken gungade under hans tankebyggnad. Brusewitz' tes att klyftan mellan statsmakterna borde överbyggas till fruktbar samverkan hade till fullo realiserats. Svensk politik var på väg att realisera det ständervälde som under frihetstiden lett till regeringslöshet. Regeringsbildningen låg nu "i partikonklavernas sköte", regeringen var "en i sin rörelsefrihet starkt kringskuren exekutor av partiernas vilja".³²

Axel Brusewitz hade i sin artikel om frihetstiden velat tillämpa den historiska vetenskapen på den aktuella politiken. Med "Historisk teckentydarkonst" gick han till angrepp på den historiska

skola som enligt hans mening motarbetade den politiska demokratin. Den svenska konservatismen ansåg han sakna "sinne för vad som sker i det som sker". En riktning hade "specialiserat sig på den politiska siarkonsten", men verkligheten var för denna skola "en brutal revisor". Brusewitz avsåg därmed uppenbarligen Kjellén och hans meningsfränder. En annan riktning hade tagit på sig Hamlets uppgift att vrida rätt tiden som kommit ur led. Dess vapenarsenaler som Vårdkasen och Konstitutionells förbundet hade dock endast kunnat prestera "flintknivar och träklubbor av den gamla sorten". I Sverige hade emellertid "samma inre utvecklingslag" verkat som i andra länder. Det dualistiska statskicket misslyckande var det parlamentariska styrelsesättets historiska bakgrund. Den konstitutionella monarkin hade i Sverige ersatts av "sin historiska utfällning", den parlamentariska demokratin.³³

Med sin andra uppsats ville Brusewitz principiellt ange den riktning för historieforskningen han ansåg väsentlig. Denna borde acceptera det närvarande, betrakta demokratin som en "historisk utfällning" och därmed finna "den historiska förbindelseleden mellan sin egen tid och det förgångna". Lyhört observerade Bertil Boëthius, son till S.J. Boëthius och Brusewitz' studiekamrat i det historiska seminariet, denna nya argumentering. En sådan "bekväm fatalism" behövde enligt hans mening inte vara förenad med ett historiskt betraktelsesätt.³⁴ Brusewitz var själv medveten om den principiella innebörden i sina formuleringar. I brev till Simon Boëthius, som förebrått honom den polemiska tonen, erkände han att hans uttrycksätt haft en kanske överdriven skärpa. Men han hade känt ett behov att "markera min egen historiska uppfattning om den tid vi leva i".³⁵

Brusewitz hade i sin uppsats om frihetstiden mera i förbigående anmärkt att den parlamentariska strömningens historia ännu var oskriven. Året därpå tog han steget fullt ut. I den bekanta och ofta återopade uppsatsen "Författningens inre utveckling" angav han det forskningsprogram, som senare skulle inspirera många av hans elever. Inledningsvis hänvisade Brusewitz i erkänn samma ordalag till Georg Jellineks avhandling *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* (1906). Jellinek hade där betonat "den inre förvandlingens lag", som ständigt förskjuter "de konstitutionells maktfaktorernas inbördes förhållande". Det betydelsefullaste exemplet på detta utgjorde den konstitutionella monarkins över-

gång till parlamentarismen. Processen hade också berörts i Karl Staaffs *Det konstitutionella styrelsesättet* (1914). I Sverige hade den politiska konservatismen enligt Brusewitz' mening vägrat inse denna utveckling. Pontus Fahlbeck hade för det aktuella svenska statskicket lanserat beteckningen dualistisk parlamentarism, enligt Brusewitz' karakteristik ingenting annat än ett formalistiskt fasthållande vid 1809 års konstitutionella jämviktsförhållande. Tiden var nu emellertid inne, menade Brusewitz, att närmare tränga in i den konstitutionella omvandlingsprocessens "historiska betingelser". Även om ämnesområdet var försummat hade vissa historiskt statsvetenskapliga undersökningar redan givit resultat. Uppgiften krävde fortsatt forskning, "ett månggrenat detaljarbete". Svensk statsvetenskap hade här ett betydelsefullt forskningsprogram.³⁶

Vad innebar då för Brusewitz författningens inre utveckling? I sin programmatiska uppsats hade han hänvisat till Jellineks bok om författningsovandlingen. Jellinek har emellertid där begränsat sig till att framställa olika typfall av författningsombildningar på andra sätt än genom formell ändring utan att egentligen förklara orsakerna till förvandlingarna, så i fråga om parlamentarismen. Rudolf Kjelléns kritik av Jellinek hade gått ut på att dennes dualistiska statsbegrepp i anslutning till den Gierkeska motsatsen mellan Herrschaft och Genossenschaft sönderfallit i en social statslära och en statsrättslära.³⁷ Jellineks särskilt uppmärksammade formel var hans lära om det faktiskas normativa kraft. "Alles Recht in einem Volke ist ursprünglich nichts als faktische Übung."³⁸ Teorin hade vunnit många anhängare genom att betona den psykologiska verkan av de faktiska förhållandena på statsåskådningen.³⁹

Parlamentarismens inre egenart skulle, menade Brusewitz, vinnas genom att ingående och detaljerat studera dess "historiska betingelser". Karl Staaff hade för "den politiska vetenskapen" uppställt programmet att utforska och beskriva samtliga verkande faktorer i ett lands politiska liv. Detta skulle realiserars dels genom att klarlägga det inre sammanhanget i en författningstyp, dels jämföra olika lösningar av styrelsesättets problem. I avsnittet "Parlamentariskt styrelsesätt" hade han systematiskt behandlat ämnet under olika aspekter.⁴⁰ Axel Brusewitz har utan tvivel starkt påverkats av denna Staaffs framställning. Då parlamentarismen i världskrigets slutskede förverkligades i Sverige och andra europeiska stater gav detta honom anledning att aktuali-

sera ämnet som statsvetenskapligt forskningsprogram.

Hösten 1918 hade Axel Brusewitz efter genomgången provår utnämnts till lektor vid folkskoleseminariet i Uppsala och därmed vunnit en fast social position. Under de närmast följande åren var han emellertid engagerad som sekreterare i ett flertal offentliga utredningar. Av särskild betydelse blev uppdraget som sekreterare och ledamot i folkomröstningskommittén 1920–23. Uppdraget innefattade utarbetande av vetenskapliga arbeten om folkomröstning i olika stater, och Brusewitz fick därmed tillfälle att som bilagor till kommitténs betänkanden publicera arbeten rörande utländska statskick. År 1921 utkom sålunda hans jämförande översiktsarbete *Det konsultativa referendum*. Samma år företog han på kommitténs uppdrag en längre studieresa i Schweiz, och frukten härav blev *Folkomröstningsinstitutet i den schweiziska demokratin*, publicerat 1923.

Inte endast med hänsyn till ämnesområdet betecknar dessa verk en nyorientering i Brusewitz' vetenskapliga författarskap. Hans båda större arbeten rörande svenskt statskick hade båda behandlat 1809 års författningskris och varit av idéhistorisk karaktär. Uppsatserna i Forum hade endast översiktligt tagit upp vissa historiska utvecklingslinjer. Nu vände han uppmärksamheten mot det aktuella levande statskicket. Arbetet om det konsultativa referendum behandlade jämförande modernt material, och med boken om Schweiz publicerade Brusewitz en studie, som för hans del kan betecknas som mönsterbildande. Den inleddes av ett längre avsnitt "Historiska och idépolitiska förutsättningar", där Brusewitz uppvisade vilken roll Rousseaus folksuveränitetlära spelat för statskickets faktiska utveckling i Schweiz under 1800-talet. Bokens tyngdpunkt utgjordes emellertid av ett stort kapitel "Folkomröstningsinstitutet i verksamhet", där författaren på grundval av aktuellt material och egna studier gav en levande bild av systemet sådant det tillämpades i praxis. För framställningen hade han haft tillgång till bl a upplysnings- och agitationsbroschyrer, referendumlister m m, och han hade samtalat med statsvetenskapsmän och ledande politiker inom olika partier.⁴¹ Skildringen innebar inte endast för hans egen del en nyorientering, den saknade i själva verket egentligt motstycke i tidigare vetenskaplig litteratur om det schweiziska statskicket.

Som tidigare framhållits hade Axel Brusewitz under åren efter disputationen varit upptagen av verksamhet av olika slag. Det för statskunskap avsedda docentstipendiet hade han uppburet endast två terminer, vår- och höstterminen 1918. De arbeten han publicerade under åren 1913–1923 speglar emellertid hans vetenskapliga utveckling. Han hade börjat sin vetenskapliga bana som historiker och arkivman. Såväl hans doktorsavhandling som det senare arbetet om författningsverket behandlade de idéhistoriska inflytelserna på 1809 års riksdagspolitiker. Uppdraget att medverka vid utgivningen av Karl Staffs postuma arbete gav honom fördjupad insikt i dennes forskningar och politiska tänkande. Brusewitz' intresse vändes alltmera mot de historiska förutsättningarna för det aktuella statskicket, och parlamentarismens utveckling, särskilt i Sverige, framstod för honom som ett stort och försummat forskningskomplex. Publiceringen 1923 av arbetet om den schweiziska folkomröstningen markerar slutgiltigt nyorienteringen i Brusewitz' vetenskapliga inriktning. Det idéhistoriska perspektivet är för honom fortfarande väsentligt. Men tyngdpunkten ligger på det aktuella statslivet, sådant det framträder som ett resultat av sina historiska förutsättningar.

Axel Brusewitz professor. Läroprogram för statskunskap

Den 14 november 1922 avled professor Rudolf Kjellén. Sedan professuren ledigförklarats anmälde sig Axel Brusewitz som sökande. Samtliga sakkunniga, professorerna Varenius, Grånström och Wallengren, placerade honom i första förslagsrummet.⁴² Den 1 juni 1923 utnämndes han till skytteansk professor i vältalighet och statskunskap.

Axel Brusewitz hade nu att som huvudansvarig för ämnet ta ställning till uppläggningsen av statskunskapens studium vid Uppsala universitet. I brev till sin gamle lärare Simon Boëthius deklarerade han sin avsikt att efterhand avveckla den linje i Kjelléns läroprogram, som kunde sammanfattas under benämningen "internationell politik". Detta var i och för sig inte föranlett av att han ville vända sig emot Kjelléns "biologiska för att inte säga zoologiska" statsuppfattning. Men han ansåg det omöjligt att med upprätthållande av vetenskapliga krav föra in samtida utrikespolitik, nationalekonomi och politisk geografi under ämnet. Detta innebar enligt hans uppfattning ett återfall i det gamla "statistiken", för vilket Kjell-

lén trots "glänsande insatser" inte kunde fritagas. De nämnda ämnesgrenarna borde hänvisas till andra discipliner, företrädna vid universitetet. Statskunskapen borde samla sig "på sina inre linjer" med koncentration kring författningen och författninglivet med tonvikt på det senare och med historiskt perspektiv".⁴³

Det var naturligt att Axel Brusewitz som nyutnämnd professor tilldrog sig intresse och att man av honom väntade sig en modern bedömning av vad som skulle tillhöra statskunskapen som akademisk disciplin. Då överbibliotekarien Georg Schauman i Helsingfors skulle fullgöra uppdrag som sakkunnig vid tillsättningen av en nyinrättad professur i allmän statslära begärde han av Brusewitz upplysning om vad som i Sverige räknades till statskunskap.⁴⁴

Brusewitz avgav sitt svar på nyåret 1924. Statskunskap var enligt hans uppfattning ett mera inskränkt begrepp än statsvetenskap, den avgörande synpunkten var en praktisk arbetsfördelning. Statskunskapens objekt skulle utgöras av "stats- och samhällsinstitutionerna, själva stats- och samhällsorganisationen med författningen som centrum och med beaktande av alla de faktorer, som influera på denna organisations gestaltning och värksamhet". Objektet skulle ej vara författningens rättsnormer, som tillhörde statsrätten, utan dess "faktiska funktionerande". Den "politiska" synpunkten borde vara ledande. Statskunskapen skulle främst vara inriktad på undersökning och analys av den nuvarande statsorganisationen, men för att rätt förstå denna måste man känna dess historiska förutsättningar, den måste ses "genetiskt". Statskunskapen blir därmed "en på samma gång descriptivt analyserande och historisk vetenskap". Den författningshistoriska delen tangerar den politiska historiens område, och det är ej möjligt att här göra en strikt avgränsning.⁴⁵

De två breven ger klara och detaljerade upplysningar om Axel Brusewitz' program för undervisningen i statskunskap. På ett flertal punkter innebar det en markerad brytning med företrädarens lärosystem.

Ämnesområdet är i förhållande till Kjelléns uppläggnings klart inskränkt. Det omfattar inte statsvetenskap i vidsträckt bemärkelse, att söka förklara statens väsen ur alla synpunkter. Denna ambition leder – menade Brusewitz – till yttlig förflackning. En arbetsfördelning måste ske, och statskunskapen skall begränsa sig till författningen med tyngdpunkt på "författninglivet", på "författningens faktiska funktionerande". Det är

dessa företeelser som är åtkomliga för undersökning med vetenskapliga anspråk, och till dessa skall verksamheten koncentreras.

Men denna koncentration innebär också en intensifiering av intresset för författninglivet och dess utveckling. För Kjellén hade författningshistorien inneburit endast en förkunskap till den egentliga statsvetenskapen, och undervisning därom hade han inte velat fordra som obligatorisk för eleverna. Brusewitz ansåg däremot denna tillhöra statskunskapens huvudområden, och de politiskt idéhistoriska momenten, som alltid fängslat honom, skulle få en annan vikt än de haft för hans företrädare. Den "politiska" synpunkten skulle vara ledande och ge ämnet karaktär av en filosofisk-humanistisk disciplin, icke en rättsligt juridisk.

Tyngdpunkten skulle enligt Brusewitz ligga på det nutida statslivet. Men detta kan – menade han – inte förstås utan kännedom om dess historiska förutsättningar. Brusewitz betonade härmed starkt den genetiska synpunkten och den historiska metoden, statskunskapen är en historisk likaväl som en deskriptiv vetenskap. Den diplomatiska historien borde höra till det egentliga historieämnet, och det hade varit oriktigt av Kjellén att lägga denna under statskunskapen. Men de författningshistoriska momenten tangerade historiens ämnesområde, och någon strikt gräns borde härvid ej uppehållas.

I enlighet med sin uppfattning om statskunskapen som akademisk disciplin uppställde Axel Brusewitz kunskapsfordringar som markerade brytningen med företrädarens lärosystem.

Rudolf Kjellén hade för betyget godkänd i grundexamen inledningsvis föreskrivit "prenotationer om de statsvetenskapliga grundbegreppen samt det vetenskapliga problemläget". Förutom fordringar i fråga om svensk och utländsk författningkunskap uppställdes redan för detta betyg krav på "orientering inom samtidens statssystem och internationella politik". Som första arbeten inom litteraturanvisningarna angavs betecknande nog Kjelléns Staten som livsform samt Sverige 1917. För högre betyg i grundexamen differentierade Kjellén ämnet i två huvudlinjer, mellan vilka de studerande hade fritt val. Inom "den juridiska linjen", som han ansåg lämplig för kombination med historia eller juridik, studerades Sveriges författningsrätt, engelsk författningutveckling och de viktigaste främmande grundlagstexterna. Enligt det andra alternativet, "den politiska linjen", skulle de studerande bedriva "sär-

skilda studier i svensk geo-, demo- och ekonomi-politik", läsa ett specialarbete om "det engelska världsväldet" samt inhämta "närmare kännedom om stormakterna och stormaktspolitiken". Denna linje förklarades vara lämplig för dem som studerade geografi, nationalekonomi och statistik.⁴⁶

I Axel Brusewitz' läroprogram var Kjelléns "politiska" linje helt borttagen och en enhetlig lärokurs föreskriven. För lägsta betyg i grundexamen fordrade han i främsta rummet "kännedom om Sveriges nuvarande författning, förvaltning och politiska liv". Vidare föreskrevs kurser i den svenska statsförfattningens historiska utveckling och i främmande länders statskunskap samt specialarbeten om Englands statsskick, i allmän och jämförande statskunskap och om Nationernas Förbund. Om Brusewitz' höga uppskattning av Karl Staaffs Det demokratiska statsskicket vittnar att han för lägsta betyg alternativt rekommenderade dennes framställning om England och för högre betyg studium av verket i dess helhet.⁴⁷ I sitt brev till Schauaman hade han som statskunskapens objekt angivit stats- och samhällsorganisationen "med beaktande av alla de faktorer, som influera på denna organisations gestaltning och värksamhet". Formuleringen anknyter verbalt till Staaffs program för den politiska vetenskapen: "att söka utforska och skildra *samtliga verkande faktorer* i ett lands politiska liv".⁴⁸

Också Kjellén hade i sin "juridiska" linje lagt tyngdpunkten på författningsstudier. Men synpunkten var här företrädesvis statsrättslig, och Kjellén hade i sakkunnigutlåtande förklarat undersökningar av författningsutveckling ha betydelse som "förutsättning och träning till det rent statsvetenskapliga arbetet".⁴⁹ Även om de studerande enligt anvisningarna hade fritt val mellan Kjelléns båda linjer, ansåg han den geopolitiska företrädaren den egentliga statskunskapen. För Brusewitz stod däremot författningens liv i dess historiska utveckling och nutida konkreta gestaltning i centrum. Det var till denna ämneskrets han ville koncentrera statskunskapen i den akademiska undervisningen.

Axel Brusewitz' lärare hade varit Simon Boëthius. Frågan bör ställas om Brusewitz' undervisningsprogram i väsentliga delar skilde sig från lärofaderns.

Boëthius hade för lägsta betyget fordrat kännedom om den svenska statsförfattningens historia, om Sveriges nuvarande författning och förvaltning samt om "öfriga kulturländers författning och förvaltning". "Någon kännedom" skulle in-

hämtas dels om den allmänna statsläran, dels om svensk befolkningsstatistik.⁵⁰

Vissa mindre formella olikheter observeras. Statistiken har helt försvunnit. Kunskap i allmän statslära fordrade Brusewitz först för högre betyg, under det att han redan för lägsta betyget föreskrev specialkännedom om Englands statsliv. Beträffande det centrala ämnesområdet är likheterna väsentligare än skillnaderna. Att Brusewitz i motsats mot Boëthius nämnde kunskap om den aktuella författningen före författningshistorien kan betraktas som en nyansskillnad, liksom tillägget [Sveriges] "politiska liv". Det kan med skäl hävdas att själva grundåskådningen i Axel Brusewitz' undervisningsprogram som nyutnämnd professor till betydande del var ett arv från Simon Johannes Boëthius.

Axel Brusewitz' forskningsprogram

Då Axel Brusewitz i brev till Boëthius och Schauaman utvecklade sin uppfattning om statskunskapens objekt och dess begränsning i förhållande till andra vetenskapsgrenar avsåg han i första hand dess ställning som akademiskt läroämne. I enlighet härmed uppställde han också de kunskapsfordringar för grundexamen, som innebar en brytning med företrädarens program. Materialet ger emellertid ingen upplysning huruvida han vid tillträdet till professuren haft klart utformade riktlinjer för uppläggningsen av ämnet som forskningsdisciplin. Tidigare hade han i Forum-upsatsen 1920 pekat på parlamentarismen som ett försummat forskningsområde. Självt hade han kort före professorsutnämningen publicerat ett vetenskapligt arbete om folkomröstningen i Schweiz, vilket såväl med hänsyn till ämnesdispositionen som i metodiskt avseende bör kunna anses som ett representativt uttryck för hans egen aktuella verksamhet som statsvetenskaplig forskare. Hur forskningsprogrammet skulle komma att utformas med hänsyn till ämnesinriktningen tillhör skildringen av hans verksamhet som professor.

I metodiskt avseende hade Brusewitz emellertid gjort mycket bestämda uttalanden. Skolad under Harald Hjärne och Simon Boëthius hade han ständigt hävdad att statskunskapen skulle bedrivas med historisk metod och ett genetiskt betraktelsesätt. Detta innebar en empiristisk grundsyn med avvisande av deduktiva vetenskapliga slutsatser. Med den historiska metoden följde emellertid också en prövning av villkoren för att en framställning skulle kunna anses vetenskaplig.

Materialet måste underkastas en vetenskaplig testapparat, och endast det som modern historisk vetenskap kunde godkänna borde användas. Därmed följde också en begränsning av ämnesområdet. Endast sådana företeelser som kunde undersökas med källkritiska metoder kunde behandlas. Då Jellinek talat om Verfassungswandlung hade han stannat vid att systematisera de olika typerna utan att närmare undersöka deras orsaker. Karl Staaff, som närmast sig vetenskapen från praktisk politisk verksamhet, synes ha tänkt sig att orsakerna skulle framgå ur deskriptiv jämförande analys. Någon egentlig skolning i vetenskaplig metodik torde Staaff inte ha förvärvat.

Axel Brusewitz stod emellertid inför nödvändigheten att tänka igenom hur den historiska metodiken skulle tillämpas på de statsvetenskapliga problemställningarna och vilka typer av material som kunde godtagas. Sådant material som inte kunde tillåta vetenskapligt säkra slutsatser måste lämnas utanför, vilket uppenbart innebar en begränsning av statskunskapens räckvidd. Brusewitz' behandling av detta metodiska problem tillhör framställningen av hans verksamhet som professor i statskunskap.

Noter

- ¹ Det är förf:s förhoppning att senare kunna publicera en studie över Axel Brusewitz' ungdomsutveckling fram till disputationen.
- ² A. a., särtryck ur *Nordisk universitetstidskrift*, Årg. 2, cit. s. 2, 7, 10.
- ³ N. Herlitz, Juridisk och humanistisk statsvetenskap, *StvT* 1928, s. 126.
- ⁴ N. Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen* (1961), s. 269 f.
- ⁵ R. Kjellén, Statskunskapens objekt, *StvT* 1916, s. 215 ff.
- ⁶ A. a., s. 241.
- ⁷ Om Haralds se N. Elvander, a. a., s. 299 ff.
- ⁸ Hj. Haralds, Det svenska tvåkammerssystemets utvecklingslinje, *StvT* 1916, s. 5 ff. Jfr L. Lewin, *Statskunskapen, ideologierna och den politiska verkligheten* (1973), s. 12 f.
- ⁹ G. Rexius, Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst, *StvT* 1916, s. 90 ff.
- ¹⁰ Hj. Haralds, *Den historiska metodens själfbesinning* (1916).
- ¹¹ *HT* 1917, Öfversikter och granskningar, s. 8 ff.
- ¹² Boken recenserades bl a i en entusiastisk anmälan i *Forum* 1918, s. 440 ff., av Fredrik Lagerroth, som senare skulle bli den mest ståndaktige kritikern av Brusewitz' uppfattning. Se vidare C. A. Hessler, Regeringsformen och den utländska doktrinen. *1809 års regeringsform* (1959), s. 117 ff.; R. Karlbom, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform* (1964), s. 12 ff.; G. Landberg, *Hans Järta som landshövding i Kopparbergs län 1812–1822* (1973), s. 23 ff.
- ¹³ Brusewitz t Boëthius 22/10 1916, 30/12 1917, Boëthius' arkiv, RA.
- ¹⁴ *Handlingar rörande tillsättandet av professuren i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola* (1917).
- ¹⁵ A. a., s. 52 ff.
- ¹⁶ A. a., s. 62.
- ¹⁷ Brusewitz t Boëthius 8/1 1918, Boëthius' arkiv, RA.
- ¹⁸ S. J. Boëthius, 1865–66 representationsreform i idéhistorisk belysning, *HT* 1918, s. 221 ff.
- ¹⁹ Brusewitz t Boëthius 10/5 1919, Boëthius' arkiv, RA.
- ²⁰ Brusewitz t Boëthius 8/1 1918, Boëthius' arkiv, RA.
- ²¹ C. A. Hessler, Axel Brusewitz t, *StvT* 1950, s. 397; L. Kihlberg, *Karl Staaff*, 2 (1963), s. 424.
- ²² K. Staaff, *Det demokratiska statskicket*, 1 (1917), s. XV.
- ²³ *Forum* 1917, s. 412 ff., 427 ff.
- ²⁴ S. J. Boëthius, Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af Frihetstidens författning, *HT* 1891, s. 233 ff.
- ²⁵ H. Valentin, *Frihetstiden inför eftervärlden* (1942), s. 43 ff.
- ²⁶ A. a., s. 52 ff. – Lagerroths intresse för frihetstiden hade väckts av en uppmärksam interpellationsdebatt i riksdagen år 1909, då den liberale andra-kammarrepresentanten Carl Carlsson Bonde försvarat frihetstiden och dess politiker. Se härom S. U. Palme, C. F. Pechlin i andra kammaren 1909, *På Karl Staaffs tid* (1964), s. 73 ff.
- ²⁷ *HT* 1916, Öfversikter och granskningar, s. 71 ff.
- ²⁸ L. Stavenow, Frihetstidens parlamentarism och vår egen tid, *Svensk tidskrift* 1916, s. 173 ff.
- ²⁹ "Nationell" svensk parlamentarism, *Svensk tidskrift* 1919, s. 210 ff.
- ³⁰ *Forum* 1919, s. 320 ff. (dat. 6/9).
- ³¹ G. Gerdner, *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920* (1946), s. 74 ff.
- ³² SvD 7/9, 10/9 1919. Ledarartiklarna var skrivna av Nils Ahnlund. I. Anderson, *Svenska Dagbladets historia*, 1 (1960), s. 273 f. – Den liberale Aftontidningen, utgiven av Torsten Fogelqvist, begick i sin ledare 10/9 det olyckliga misstaget att anse Brusewitz' artikel vara riktad mot *Historisk tidskrift*, vars redaktionella ledning inneslöt den liberale partiledaren och statsministern Nils Edén. Fataliteten utnyttjades effektivt av SvD 11/9.
- ³³ *Forum* 1919, s. 338 ff.
- ³⁴ B. Boëthius, Historiska principfrågor, *Svensk tidskrift* 1919, s. 519.
- ³⁵ Brusewitz t S. J. Boëthius 8/10 1919, Boëthius' arkiv, RA.
- ³⁶ *Forum* 1920, s. 289 ff. – Jfr G. Andrén, Tvenne huvudströmningar i modern statsvetenskap, *Nordisk tidskrift* 1928, s. 448. – Hänsyftningen på vetenskap-

liga arbeten torde ha gällt Ivar Anderssons avhandling *Oppositionen och ministeransvarigheten* (1917), möjligen också Leif Kihlbergs *Den svenska ministären*, som publicerades 1922 men som förbereddes då Brusewitz skrev sin Forumartikel. Brusewitz avtäckades av Kihlberg i förordet.

³⁷ R. Kjellén, Statskunskapens objekt, *StvT* 1916, s. 225.

³⁸ G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl., Berlin 1914, s. 337 ff., cit. s. 339.

³⁹ Hsü Dau-Lin, *Die Verfassungswandlung*, Berlin & Leipzig 1932, s. 117 f.; R. Holubek, *Allgemeine Staatslehre als empirische Wissenschaft*, Bonn 1961, s. 41 ff.

⁴⁰ K. Staaff, *Det demokratiska statsskicket*, 1, s. 28 ff.; 2, s. 111 ff.

⁴¹ A. a., s. 4, 372.

⁴² *Sakkunnigutlåtanden avgivna i och för Skytteanska professurens återbesättande år 1923* (1923).

⁴³ Brusewitz t Boëthius 4/6 1923, Boëthius' arkiv, RA.

⁴⁴ G. Schauman t Brusewitz 19/9 1923, Brusewitz' saml., UUB.

⁴⁵ Brusewitz t G. Schauman 2/1 1924, tryckt i *Finsk tidskrift*, T. CXLVIII, 1950, s. 195 ff.

⁴⁶ *Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*, 2 (1923), s. 215 ff.

⁴⁷ *Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*, 2 (1929), s. 221 ff. – Studiehandboken av år 1929 för filosofiska fakulteten synes vara den första publicerade efter Brusewitz' tillträde som professor. Den har därför här begagnats med reservation för att något av kunskapsfordringarna kan ha ändrats sedan 1923.

⁴⁸ Ovan s. markeras – K. Staaff, *Det demokratiska statsskicket*, 1, s. 29.

⁴⁹ Ovan s. markeras

⁵⁰ *Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*, 2 (1913), s. 205 ff. – Det förtjänar betonas att den här hävdade uppfattningen att Brusewitz' läroprogram för statskunskapen som akademisk disciplin till betydande del var ett arv från S. J. Boëthius ej innebär att de båda hade samma grundsyn på den aktuella politiken. Boëthius hade vid borggårdskrisen givit uttryck för en klar konservativ åskådning, särskilt i broschyren *Är vår författning hotad? Den s. k. konstitutionella frågan* (1914). Och i samband med Brusewitz' utnämning till professor skrev Boëthius om honom till patronus: "Hans benägenhet för socialism har visserligen ej tilltalat mig, men jag tror, att den är ganska platonisk, och han har aldrig uppträdtt agitatoriskt." S. J. Boëthius t A. Mörner 18/5 1923, avskrift i Brusewitz' saml., UUB.